

1 Úvod do problematiky a definice základních termínů

Počátek systematického studia prehistorie je možno klást až do roku 1836, kdy dánský archeolog CH. J. Thomsen uveřejnil svoji třídobou periodizaci pravěku, kterou již o 17 let dříve aplikoval při třídění sbírek kodaňského muzea. Thomsen rozdělil do té doby nečleněné pravěké období na dobu kamennou, bronzovou a železnou, a to na základě převládající výrobní suroviny. Pro další chronologické členění doby železné měl klíčový význam rok 1857, kdy bylo ze dna Neuchâtelského jezera na lokalitě La Tène, vyzvednuto přibližně 2500 artefaktů, především zbraní, které se svým charakterem značně odlišovaly od nálezů získaných z jiné, v té době již dobře známé, lokality doby železné, z Hallstattu. Postupný nárůst počtu artefaktů obdobného charakteru v následujících letech, vedl v roce 1972 švédského archeologa H. Hildebrandta k rozčlenění doby železné na starší **tzv. dobu halštatskou** (8. – poč. 5. stol. př. n. l.) a mladší **tzv. dobu laténskou** (1. pol. 5. – 1. stol. př. n. l.), jejíž označení je odvozeno od výše uvedené lokality objevené ve švýcarském La Tène.

V době laténské se ve značné části Evropy rozšířila **tzv. laténská kultura**. Tímto termínem označujeme relativně homogenní komplex projevů, které se uplatňují v oblastech artefaktuální náplně, rituální sféry, sídelních struktur či ekonomického systému. Jedním z nejzákladnějších znaků laténské kultury je svébytný symbolický systém označovaný také jako laténský umělecký styl, který je odrazem jakési univerzální ideologie. Stopy rozšíření takto definované laténské kultury můžeme dnes sledovat od Britských ostrovů a Pyrenejského poloostrova na západě po západní Ukrajinu na východě a od jihopolských oblastí na severu po území severní Itálie a dále přes Balkánský poloostrov až po oblast Malé Asie na jihu.

Rozpoznání laténské kultury vyvolalo přirozenou potřebu jejího dalšího chronologického třídění. Ve střeoevropské oblasti se ujal periodizační systém, navržený v roce 1902 P. Reineckem, jehož základem je čtyřstupňové dělení na časnou (LT A), starší (LT B), střední (LT C) a pozdní (LT D) dobu laténskou. Reineckeho dělení bylo následujícími badatelskými generacemi dále precizováno, takže dnes disponujeme poměrně jemnou relativní chronologií, která umožňuje přesné časové zařazení jednotlivých artefaktů nebo jejich souborů.

Laténská společnost prodělala během svého cca 500 let trvajících vývoje několik zásadních společenských **transformací**, které, jak si ještě ukážeme, v archeologických pramenech zanechaly nepřehlédnutelný odraz. Pro zjednodušení budeme v následujícím textu používat chronologické členění na tři časové periody, které jsou od sebe odděleny právě zmíněnými transformacemi. První z nich, která je rámcově datována do období 6. – 5. stol. př.

n. l., je chápána ještě jako završení vývoje kultury starší doby železné (doby halštatské). Označujeme ji jako časně laténské období (LT A). Počátek vlastní „keltské“ doby laténské je spojován s tzv. obdobím plochých pohřebišť řazeným do 4. – 3. stol. př. n. l. (LT B – LT C1) na které navazuje období mladší doby laténské datované do 2. – 1. stol. př. n. l. (LT C2 – LT D1). Závěr doby laténské spadá do období 2. pol. 1. stol. př. n. l. (LT D2), které je chápáno jako přechod k počínající době římské, jejíž kultura je v našem prostředí spojována s příchodem germánských Svěbů.

V širším evropském kontextu stojí doba laténská na počátku tzv. **protohistorie**, tj. období, k jehož poznání přispívají kromě pramenů archeologických v omezené míře i prameny historické. V písemných zprávách řeckých autorů pocházejících z období kolem přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. se setkáváme s termínem **Keltoi**. Jedná se o řecké označení populací obývajících území ležící za severní hranicí antického světa. Keltoi neboli Keltové se tak stali prvními historicky známými obyvateli území ležících na sever od Alp. Jako jistý ekvivalent označení Keltové se v mladších zprávách převážně římského původu objevuje pojmem **Galové**. Uvedenými termíny nazývali antičtí autoři populace, jejichž geografické rozšíření se v daném chronologickém úseku do značné míry překrývalo s oblastmi, v nichž dnes nacházíme pozůstatky laténské kultury. To je důvodem, proč jsou v rámci historických interpretací doby laténské právě Keltové konvenčně chápáni jako nositelé a tvůrci zmíněného kulturního projevu.

V literatuře se často setkáváme s názorem, že v době laténské byly Čechy osídleny keltským kmenem **Bójů**, od jehož jména je odvozeno středověké latinské označení Čech – Boiohaemum. Dalším keltským kmenem, který je některými autory lokalizován do prostoru dnešních Čech jsou Volkové-Tektoságové. Uvedené názory, jejichž kořeny lze spatřovat v tradiční historiografii 60. let 20. století, jsou však postupně přehodnocovány. Na základě analýzy zpráv římských autorů lze sice oba uvedené kmény umístit (mimo jiné) do širší oblasti střední Evropy, zmíněné, značně útržkovité prameny však konkrétní lokalizaci jimi osídleného území neumožňují. Při hledání sídel keltských Bójů je tak nutno uvažovat o prostoru táhnoucím se od východního Bavorska, přes Čechy až po střední Podunají.

2 Metody zkoumání doby železné

Smyslem archeologie jakožto humanitního oboru není pouze záchrana a ochrana archeologického dědictví, ale především snaha o poznání života a myšlení minulých populací a to na základě studia dochovaných pramenů hmotné povahy. Za tímto účelem jsou

archeologická data získaná prostřednictvím různých výzkumných postupů nejprve analyzována a následně interpretována. Možnosti interpretace v archeologii jsou stejně jako v případě jiných filozofických disciplín podmíněny především charakterem kladených otázek, který vychází z převládajícího myšlenkového paradigmatu doby. To je také důvodem, proč někdy bývají stejné archeologické fakty nahlíženy různým viděním a následně odlišně interpretovány. Současná archeologie se zaměřuje na široké spektrum problémů, z nichž k těm nejzásadnějším náleží otázky chronologie, otázky prostorového uspořádání pramenů, a to ať už v rámci jedné lokality či v kontextu krajiny, dále otázky sociálních vztahů v rámci pravěkých společenství či otázky hospodářských aspektů jejich života. K důležitým tématům náleží také oblast duchovní sféry a její projevy.

Tradiční a zároveň základní metodou získávání archeologických dat je destruktivní terénní výzkum neboli **exkavace**. V rámci aplikace této metody dochází nejprve k mechanickému, méně často ručnímu, odstranění svrchních partií půdního krytu, tzv. ornice. Na skryté ploše jsou následně identifikovány tzv. archeologické objekty, pozůstatky antropogenních zásahů zahloubených do přirozených pedologických vrstev, které se od nich odlišují charakterem a zbarvením svých výplní. Jednotlivé objekty jsou postupně vybírány a zároveň dokumentovány. Nedílnou součástí každého výzkumu je také geodetické zaměření veškerých archeologických situací. Vyzvednuté artefakty jsou ošetřeny a konzervovány v laboratořích. Po provedení základního popisu a přidělení evidenčního čísla (přírůstkové, inventární) jsou všechny archeologické artefakty uloženy v depozitářích nejčastěji muzejních nebo jiných vědeckých institucí.

V posledních desetiletích došlo k výraznému nárůstu uplatnění nedestruktivních výzkumných metod. Na rozdíl od exkavace nedochází při jejich uplatnění k totální destrukci zkoumaných památek, což umožňuje opakovanou revizi pramenů, v budoucnu též případnou aplikaci nových dokonalejších postupů. Další výhodou nedestruktivní archeologie je relativně levná a rychlá možnost sběru dat v prostoru rozsáhlých ploch či dokonce celých geografických celků.

Nejčastější využívanou nedestruktivní metodou je **povrchový sběr**. Jeho prostřednictvím dochází k vyhledávání předmětů, vnesených na zemský povrch v důsledku orby. Dalším nedestruktivním postupem je **povrchový průzkum**. Jeho cílem je výzkum a dokumentace reliktních útvarů jako jsou valy, mohyly, těžební jámy aj.

Další metodou nedestruktivního výzkumu je tzv. **dálkový průzkum**, častěji znám jako tzv. letecká archeologie, prováděný prostřednictvím analýzy družicových a leteckých snímků. Vhodně načasované a správně provedené snímkování může odhalit podpovrchové objekty a to

na základě rozpoznaných anomálií v půdním zbarvení (půdní příznaky), barevných a výškových změnách na polní vegetaci (vegetační příznaky), či stínů vržených jinak neviditelnými nerovnostmi reliéfu (stínové příznaky).

Od 60. let se v české archeologii uplatňují také **geofyzikální metody**. Zahrnují v sobě široké spektrum odlišných metod. Obecně však všechny spočívají v sledování různých fyzikálních polí Země a jejich lokálních výkyvů. Tímto způsobem mohou být identifikovány větší podpovrchové struktury, jako jsou příkopy, zahloubené objekty, kamenné základy, hroby či výrobní a požárem zaniklé objekty s vypálenými materiály. Do kategorie geofyzikálních metod náleží i **práce s detektory kovů**, které slouží k odhalení kovových artefaktů uložených v povrchové vrstvě zeminy. V posledních letech bývá tato metoda často zneužívána překupníky. Z hlediska zákonů České republiky je její užití bez náležité licence, vedoucí k narušení nalezišť, považováno za nelegální!

Nedestruktivní archeologie k dosažení svých cílů v menší míře využívá i metody **geochemické** či **geobotanické**. K nedestruktivním metodám bývají řazeny také odběry vzorků **formou vrtů či mikrosondází**. Ty sice archeologické situace naruší, ale nevedou k jejich úplné likvidaci.

V posledních letech se čím dál víc v archeologii uplatňují i environmentální metody. Při klasické exkavaci jsou odebírány vzorky na tzv. **archeobotaniku**, kdy se nalezené zbytky rostlin zkoumají (pod mikroskopem) a zjišťuje se, jaké plodiny byly pěstovány, jaké byly sbírány a jak vypadalo přírodní prostředí kolem lokality. Skladba vegetace a především lesa se dá poznat na základě analýzy uhlíků, které jsou získány podobně jako vzorky na archeobotaniku. Zvířecí kosti zkoumá **archeozoologie**. Pomocí ní se dozvídáme skladbu chovaných zvířat, vzájemný poměr chovných a lovených druhů, ale i také věkovou skladbu a pohlaví zvířat, takže je možné rekonstruovat chovatelské strategie. V poslední době se také často uplatňuje **palynologie**, která na základě zastoupení pylů různých rostlin analyzuje a rekonstruuje přírodní prostředí a krajinu v pravěku a zejména také to, jak ji ovlivňují lidské zásahy.

K řešení chronologických otázek přispívají **datovací metody**. V rámci stanovení relativní chronologie bývá často využíváno studium souslednosti vrstev, tzv. stratigrafie. Tato metoda vychází z předpokladu, že výše uložené vrstvy jsou mladšího stáří než vrstvy uložené pod nimi. Typologická metoda je zase založena na studiu variability morfologických parametrů jednotlivých typů artefaktů, přičemž předpokládá, že se artefakty vyvíjejí od jednodušších forem k formám složitějším. Další datovací metodou je tzv. analogie. Ta

vychází z předpokladu, že předměty tvarově shodné či podobné byly vytvořeny přibližně ve stejném období.

K nejrozšířenějším metodám využívaným pro absolutní datování náleží radiokarbonová metoda a metoda dendrochronologická. Radiokarbonové datování je založeno na měření stádia rozpadu nestabilního radioaktivního izotopu uhlíku C 14, obsaženého v organických materiálech, v poměru ke stabilnímu izotopu C 12, jehož obsah ve vzorku je konstantní. Postupem času bylo zjištěno, že poměr uvedených izotopů z důvodů působení různých faktorů kolísá a proto je nutno radiokarbonová data kalibrovat prostřednictvím jiných datovacích postupů. Oproti tomu datování s vysokou přesností umožňuje dendrochronologie. Tato metoda je založena na měření šířek letokruhů různých dřevin vyzvednutých z archeologických kontextů. Stromy jednoho druhu, vyrůstající ve stejnou dobu v přibližně stejných klimatických podmínkách vykazují relativně shodnou posloupnost letokruhů, kterou je možno vyjádřit prostřednictvím křivky. Vzájemným napojováním takových křivek je potom možno sestavit kontinuální chronologické řady platné vždy pro konkrétní druh vyrůstající v určitých klimatických podmínkách. Pokud potom máme k dispozici kmen, na němž je možno identifikovat tzv. podkorní letokruh (tzn. poslední letokruh, jehož nárůst předcházel samotnému pokácení stromu) je možno na základě porovnání křivek stanovit rok, v němž byl zkoumaný kmen pokácen.

K řešení zbylých výše uvedených okruhů otázek přispívá široká škála metod a přístupů. Patří k nim např. studium kultur předindustrialních společností, experimentální archeologie nebo jiné způsoby tvorby teoretických modelů a jejich následné ověřování.

3 Písemné prameny

Období laténské kultury, tedy zhruba pět posledních staletí před změnou letopočtu, se už odehrává v době, kdy některé zaznamenání hodné historické události byly už skutečně zaznamenávány a co je podstatné, ony záznamy přežily do současnosti. Zejména ze starších období keltských dějin jsou prameny poměrně vzácné. Práce s písemnými prameny je v mnohém obohacující, zejména pokud jde o antické reálie: podobu sídlišť, hradišť, opevnění, popis obchodu a kontaktů na dlouhé i krátké vzdálenosti, hospodářství, charakteristika společenské struktury apod. Dále se zde zachycují a popisují historické události; mnohdy se zaznamenávají přesná data spojená s „keltskou expanzí“ a jejím koncem – bitvy, migrace, diplomatická jednání. V omezené míře lze získat i neocenitelný náhled do starověkého místopisu: nalezneme zde lokalizaci celých kmenů, míst důležitých událostí (bitev) a významných míst (obchodní a dopravní střediska, řeky, hlavní města apod.). Pro naše území

jsou důležité především zmínky o keltském kmeni Bójů, který je tradičně spojovaný se střední Evropou a tedy i naším územím. Na druhou stranu je třeba si při studiu písemných pramenů dávat také pozor, neboť jejich hodnota je mnohdy sporná, zejména vzhledem k několika faktorům:

→ **časový odstup** - díla vznikala zpravidla s velkým časovým odstupem a málokdy se zachovala v původní podobě a formě. To, co máme v současné době k dispozici, jsou často pouze opisy a přepisy původních děl.

→ **tendenčnost** - písemné zprávy se týkaly především politických událostí a vojenských střetů mezi Řeky, Římany a Kelty. Patřilo k tradici, že historické události nebo deskripce „barbarů“ (bitvy, souboje, vlastnosti Keltů) se často zkreslovaly ve prospěch Římanů (Řeků). Ke zkreslování historických reálií tedy docházelo poměrně často a zejména kvůli dobové nespravedlnosti – tedy tendenčnosti a politickým záměrům.

→ **neinformovanost** – mnozí antičtí autoři popisovali keltské kmeny nebo historické události z domova v Řecku nebo v Římě. Ke značnému časovému odstupu se tak přidává často i velký odstup prostorový. Jen málokdy byli starověcí autoři přímo účastníky dějů, které popisovali. Dělo se tak výjimečně, zejména když se jednalo o vojevůdce nebo účastníky vojenských tažení. Jinak bylo cestování (a tím pádem svědectví na vlastní oči) vzácné.

→ **výjimečné podmínky** – Caesarovy „Zápisky o válce Galské“, popisující jeho válečná tažení v Galii kolem poloviny 1. století př. n. l., se považují za jedny z nejautentičtějších antických pramenů. Je ovšem nutné si uvědomit, že Caesar popisoval Galská území za výjimečných podmínek – během válečného stavu. Jejich způsoby obživy, dálkové a obchodní kontakty a organizace společnosti tak fungovaly ve zcela jiném systému, než obvykle a je tedy nutné s tímto faktem počítat, pokud používáme Caesara a jiné antické autory, popisující zejména vojenská tažení.

Písemné prameny se v základě dělí na starověké – antické a středověké. Časné antické prameny, které se týkaly Keltů nebo Galů, vznikaly zejména v prostředí Středomoří (Řecko, Makedonie, Řím, a méně také Kartágo, Malá Asie nebo Egypt) mezi 6. stoletím př. n. l. až 1. stoletím n.l. Středověké prameny, jinak nazývané také „insulární“, vznikají od 5.-6. století n.l. zejména v Británii (hlavně Walesu) a Irsku. Zatímco antické prameny bychom mohli chápat hlavně jako faktografické, středověké prameny jsou spíše zaměřeny umělecky.

4 Vývoj v době železné ve světle archeologie

Vývoj je popsán v intencích výše uvedených „transformací“.

4.1 8. - 6. stol. př. n. l.

V archeologické odborné literatuře se pro tento úsek doby železné užívá pojmenování starší doba halštatská. Pro dělení dochovaných památek se tradičně používá třídění do jednotlivých archeologických kultur: bylanská kultura ve středních a severozápadních Čechách, halštatská mohylová kultura v jižní a západní části Čech a platěnická kultura v Čechách východních a ve Slezsku. Na severozápadním okraji Čech se navíc okrajově vyskytuje billendorfská kultura, jinak rozšířená především v severním sousedství Čech. Morava je osídlena kulturou horákovskou.

Na počátku doby halštatské je patrný značný úbytek osídlení oproti konci doby bronzové. Jakkoliv byla tato změna razantní, již od 6. st. př. n. l. dochází k opětovnému intenzivnímu nárůstu osídlení, který byl prokazatelně spojen s vnitřní kolonizací dosud neosídlených oblastí. Klíčovým faktorem tohoto období se stalo pravidelné využívání železa, které nejprve našlo své místo v podobě zbraní v hrobech halštatských kultur, teprve až v následující pozdní fázi doby halštatské (6. - 5. st. př. n. l.) se setkáváme častěji s železnými nástroji, později např. i s železnými šperky. Tato technologická novinka značným způsobem ovlivnila hospodářské možnosti tehdejší společnosti, což s sebou neslo řadu změn. Železná ruda je v krajině nesrovnatelně dostupnější než suroviny k výrobě bronzu, jejichž nesrovnatelně vzácnější výskyt výrazně ovlivňoval hospodářství doby bronzové těžící ze získávání, výroby a distribuce bronzu/bronzových výrobků. Zdroje železné rudy jsou navíc z hlediska společnosti doby železné prakticky nevyčerpatelné a navíc se v krajině pravidelně obnovují.

Obraz společenské struktury je tvořen zejména širokou variabilitou hrobových nálezů. Škála jde od jednoduchých hrobů v podobě jamek s popelem zemřelého, hrobů s několika málo keramickými milodary, přes pohřby s jezdeckou výstrojí a železnými zbraněmi až po bohatě vybavené komorové hrobky pod mohylami se stovkami drobných milodarů a rozměrnými objekty jako např. čtyřkolými vozy a několika pohřbenými jedinci najednou (Hradenín, okr. Kolín, Lovosice). Značná pravidelnost, která se opakuje po dobu několika generací (viz následující podkapitulu) na velmi širokém území do nápadných detailů, vytváří představu společnosti se značně tradičními společenskými pravidly. Elita stojící na vrcholu

této společnosti má zpravidla sdílené projevy na širokém území stř. Evropy a její moc se pak plně a ještě čitelněji projevuje v 6. - 5. st. stavbou rozsáhlých hradišť, existencí rodových pohřebišť a stále častějšími doklady kontaktů s širokým okolím, nejčitelněji pak s prostředím řeckých kolonií a severní Itálií.

Eponymní lokalitou této doby jsou solné doly v Hallstattu v rakouských Alpách, odkud známe doklady pravidelné těžby soli již ze střední doby bronzové. Ve starší době železné zde existovalo pohřebiště, na kterém byla nalezena již v 19. století celá řada bohatě vybavených hrobů s doklady kontaktů s okolními přialpskými oblastmi. Export soli a nasolených masných výrobků znamenal značný příliv bohatství do regionu, který jinak nabízel z hlediska zemědělství jen nejisté možnosti obživy. Pro celou Evropu představují výzkumy v Hallstattu unikátní pramen, jelikož se díky specifickému uzavřenému prostředí dolů v šachtách uchovalo značné množství organického materiálu, který se jinde přirozeně rychle rozloží. Známe odtud zbytky tehdejšího zdobeného textilu, dřevěného nářadí, potravin, kožených výrobků (např. krosna na záda, boty), mumifikovaných lidských ostatků, parazitů atd.

4.2 6. - 5. století př. n. l.

Čechy v této době, nazývané tradičně mladší a pozdní dobou halštatskou (6. století př. n. l.) a časnou dobu laténskou (5. století př. n. l.), patřily k západní části tzv. halštatského kulturního okruhu starší doby železné (mluvíme zde zejména o oblasti jižní poloviny Německa - Hesensko, Bádensko-Württembersko, Sársko, Porýní- Falc - a východní Francie), kde se během 6. - 5. století př. n. l. zformovala velmi úzce vymezená skupina vysoce postavených jedinců, kterým se vzhledem k jejich velkolepému vnějšmu projevu říká zpravidla "knížata" a jejich sídelním a pohřebním památkám "knížecí hrady (nebo dvorce)" a "knížecí mohyly". Tuto situaci nejlépe představuje komplex jihoněmeckých lokalit Heuneburg a Hochmichele. Díky dlouholetým archeologickým expedicím dnes známe obraz vyvýšené citadely, opevněné v jedné fázi hradbou ze sušených cihel s věžicemi, vystupujícími z tělesa hradby – zvláštní kombinací technologie a architektury, kombinující mediteránní vzory a místní tradici opevněných hradů. Samotná citadela byla obklopena dvěma předhradími s řemeslnými čtvrtěmi, vně hradeb se nachází mohylová pohřebiště, kde pohřbívala mimo jiné i místní elita, nesoucí znaky rodové aristokracie. Kromě celé řady nálezů místního původu zde byla nalezena např. řecká figurová keramika a etruské šperky.

Kulturní svět elity 6. – 5. st. př. n. l. charakterizuje zpravidla velké bohatství, kladoucí důraz hlavně na okázalou prezentaci - manifestaci jejich vysokého společenského statusu vůči

okolí. Projevovalo se to především v bohatství osobních předmětů (které byly zpravidla zlaté) a v ceremoniích, které byly pro tyto účely pořádány, kde se popíjelo víno dovezené z Itálie. „Knížata“ tak zdůrazňovala svoji odlišnost a moc. S politickou mocí šla v této době pravděpodobně ruku v ruce i funkce náboženská, která nebyla ještě vázána na specifickou skupinu kněží, ale vykonávala ji zřejmě "knížata" sama. Bohaté pohřební výbavy proto zahrnují ceremoniální předměty, jako čtyřkolové vozy nebo nábytek (například bronzové lehátko), symboly statusu, jako masivní zlaté šperky a stolní servisy, určené na ceremoniální hostiny. Zajímavé je, že zatímco vozy a šperky jsou produkty domácích dílen, nádobí - stolní (picí) servisy - doprovázejí víno ze středomořské oblasti, soudobé Etrurie (stř. Itálie) a Řecka. Ukazuje se zde tak jedna velmi zajímavá skutečnost - samotná postava "knížete" je prezentovaná domácími předměty, zejména domácím krojem s jednoznačným symbolem statusu - zlatým nákrčníkem. Prezentace jeho sociálního postavení ostatním, především na hostinách a jiných ceremoniích, se pak odehrává skrze importy; můžeme se oprávněně domnívat, že s tím došlo i k přejímání picích zvyklostí ze Středomoří, které se tehdy považovalo za vrchol kulturního světa.

Díky velkému zájmu o italské a řecké zboží se nebývale rozvinul dálkový obchod a přes Alpy nebo po splavných řekách proudily karavany obchodníků. Právě konkrétně velký zájem knížat o víno byl zásadním hybatelem dálkových kontaktů a měl rozhodující vliv na společenské postavení v tomto období. V pohřebních mohylách je tou dobou (6. století) potlačena vojenská složka; to znamená, že mužům nejsou do hrobu přidávány zbraně, které by přímo souvisely s bojem. Během 5. století se však v mohylách postupně začínají objevovat i bojovníci a to v plné zbroji, aniž by se však přitom zatím zbavovali svých "picích" privilegií (pořád mají v hrobech i importované picí servisy). Zhruba ve stejném období se v povodí řeky Marny (východní Francie), na středním Rýnu (Německo) a v jihozápadních Čechách objevuje skupina válečníků, pohřbívána v plochých hrobech bez monumentálních mohylových náspů, mnohdy však s válečnými dvoukolovými vozy. Někteří z nich už ani nemají etruské konvice nebo řeckou keramiku. Obchodní vazby s jihem byly totiž tou dobou pravděpodobně narušeny, možná právě díky těmto ozbrojeným válečníkům, a na sever přestávají proudit importy. „Knížata“ tak přišla nejen o nádobí, ale především o samotné víno - prostředek jejich společenské reprezentace. Jejich postavení, křehce postavené na rituálním a ceremoniálním základě, se zhroutilo. Následné události, které bohužel zatím neumíme zachytit a vysvětlit, postupně smetly knížecí hrady i s jejich vládci a nastolily období tzv. decentralizace a velkých pohybů. Zanikají dosud osídlená sídliště a hradiště považovaná za centrální, končí pohřbívání na dosavadních pohřebištích (včetně "knížecích" mohyl) a mění se i výzdobný styl (šperky,

kovové předměty atd.). I v Čechách na konci 5. století př. n. l. po celém území zanikají původní sídliště, hradiště a pohřebiště a osídlení se stahuje z původní rozlohy.

4.3 4. - 3. století př. n. l.

Toto je vlastní období „*Keltské expanze*“. Typické projevy laténské kultury, tedy nejen předměty (zbraně, šperky, keramika), ale i pohřební ritus a sídliště, se začínají z původních oblastí šířit po celé Evropě. Tato rozpínavost měla mnohdy ozbrojený charakter, zejména při kontaktu s územími za Alpami (Balkán, Itálie, Řecko atd.), a vedli ji především válečníci. Vědecké názory na *expanzi* se různí, zejména co se týká jejích příčin a významu, ale je jisté, že nastoupila společnost, ve které hrají roli především muži - vojensky schopní jedinci. Tak je také poznali a popsali antičtí autoři. Na nových územích rychle etablovaní usedlíci vytvořili to, co dnes známe jako "*Keltskou Evropu*" i s jejími výspami jako západní Francie a Británie. Předpokládá se, že i na naše území v rámci *expanze* dorazila skupina "cizích Keltů", kteří začali zemi osídlovat od severozápadu podél Labe (a od jihu na střední Moravu), a přinesli nové typické zvyky, projevující se nejvíce v podobě sídlišť a pohřebišť. V jižních a západních Čechách známe naopak velmi málo lokalit typických pro 4. – 3. století. Naopak jsou zde indicie, že by se dále mohly spoře využívat původní starší sídliště a hradiště a osídlení zde pravděpodobně zůstává velmi řídké po zániku osídlení z 6. – 5. století př. n. l.

Můžeme si jen domýšlet změny v tehdejší společnosti. Nepočtená nejvýše postavená sociální vrstva „knížat“ zmizela a na scénu vstupuje široká skupina bojovníků, která ovládá společenský vývoj nejméně dvě následující století. Nese s sebou mnohem jednodušší pohřební ritus v plochem hrobě pouze s tím, co mají na sobě (zbraně, poněkud skromnější šperky u žen), život ve vesnicích, žádná opevnění. Můžeme to charakterizovat jako dobu s málo vyvinutou sociální hierarchií a nízkou společenskou diferenciací, jinými slovy: lidé nerozlišují příliš mezi sebou nebo mezi společenskými třídami. Všichni pohřbívají na jednom pohřebišti (např. Jenišův Újezd) a hroby bohatších nejsou nijak okázale vyzdobeny, nebo nemají výraznější úpravu (např. mohylu). Společnost se definuje a organizuje pravděpodobně především příbuzensky - v rámci rodiny/rodu/klanu, a je reprezentovaná její hlavou - bojovníkem, který však již ve stabilních poměrech Čech teoreticky nemusí zbraň vůbec brát do ruky. Tato sociální vrstva bojovníků je početná a vnitřně málo diferenciovaná – mezi bojovníky nejsou větší rozdíly, výzbroj a výstroj mají prakticky stejnou. Výjimečné součásti výstroje, např. zbroj nebo zdobená přilba, pocházejí pouze z jižních oblastí Itálie a Balkánu, kde se skutečně bojovalo a těmito předměty se odlišovali náčelníci – vojevůdci a významné postavy ozbrojených invazí.

Co se týká aktivit českých „Keltů“ v tomto období, sledujeme také pravděpodobně menší specializaci v řemeslech; nástroje, zbraně i šperky se vyráběly na venkově, ne na hradištích nebo jiných centrech. Jedinou výjimkou, kterou rozpoznáváme archeologicky, je těžba, zpracování a distribuce švartny a soli. Jinak dálkový obchod, na kterém byla závislá „knížata“ předchozí doby, takřka vymizel. Naopak je, díky *expanzi*, zaznamenáno časté cestování samotných „Keltů“, zejména bojovníků a možná i jejich rodin, kteří se z původní oblasti vydávají na jih za Alpy, kde se účastní ozbrojených invazí. Archeologicky jejich nepřítomnost v Čechách nerozpoznáme, ale jsme schopni rozeznat jejich (resp. cestujících na sever z jižní Evropy) pravděpodobný návrat. Od 3. století př. n. l. se začínají u nás ojediněle objevovat antické mince, které jsou buď dány do hrobu jako milodar, nebo se objevují na sídlištích. Jsou to první mince severně od Alp, u kterých se předpokládá, že si je přivezli bojovníci, kteří na jihu válčili za sebe nebo složili jako žoldníci ve službách antických panovníků a toto byl jejich žold (nebo kořist). Na jihu se seznámili s jejich funkcí platidel a podle tohoto vzoru je začali i poprvé v historii, ve 3. století př. n. l., razit u nás. Právo razit mince a také obhospodařovat drahé kovy se postupně soustředí v rukách jednotlivců. Produkce mincí se už také neodehrávala na venkově, ale centrálně v konkrétních lokalitách. Během 3. století (až počátku 2. století) př. n. l., které se považuje za mladší fázi tzv. střední doby laténské, plynulý společenský vývoj ukazuje přirozenou tendenci k nukleaci - seskupování sídlišť, tvorbě sídelních aglomerací a následně i k rostoucí specializaci ve výrobě (lidé soustředění ve větším sídlišti si mohou dovolit rozdělovat si navzájem činnosti a rozvíjet je). Postupně vyvinutá výrobní a obchodní centra známe pod pojmem *emporia*. Výzkumy těchto lokalit, u nás např. Němčice na Hané, v Rakousku Roseldorf, Etzersdorf, a v Polsku Nowa Cerekwia, přinesly tisíce zlatých a stříbrných mincí a i jiných kovových a skleněných předmětů. Uvažuje se nad tím, že když se v centrech (emporiích) se začala znovu rozvíjet specializace v řemeslech a postupně se zintenzivňoval i dálkový obchod, se začaly zvětšovat i společenské rozdíly, které nyní nebyly dané již jen vojenskou zdatností, ale především kapitálem. Víme s určitostí, že tomu tak bylo ve velkých sídlištích a aglomeracích v nejmladším období laténu. V rituálních představách lidí měl však stále pevné místo bojovnícký kult, víme to díky vykopaným svatyním z tohoto období. Co je zajímavé na emporiích konce středního laténu, je, že navzdory tomu, že byla velmi bohatá, ještě nepovažovala za nutné se obklopit hradbami. Poměry byly tedy pravděpodobně stabilní a nebylo známé žádné ohrožení zvnějšku. Toto se však mělo brzy změnit. Bohužel však opět neznáme konkrétní události, které vedly k zániku těchto center a vzniku nových, které byly už opevněné. Jedno je však jisté: v průběhu 2. století př. n. l. se udála zase velká změna.

4.4 2. - 1. století př. n. l.

Období, mladší až pozdní doby laténské, zabírá zhruba dvě poslední století starého letopočtu (přesně se klade mezi roky 180 - 40/30 př. n. l.). *Keltská expanze* je ukončena, a společnost prochází další velkou vnitřní změnou, která zasahuje především společenské struktury a pravděpodobně i rituální zvyky. Od konce 3. století začínají ubývat hroby – resp. jakékoliv jejich archeologické doklady. Od 2. století př. n. l. pohřební ritus na našem území vůbec neznáme. Málo proto víme o společenské struktuře a organizaci společnosti té doby. Emporia zanikají pravděpodobně mezi koncem 3. a počátkem 2. století př. n. l. Keltský venkov je nadále krajinou malých zemědělských usedlostí a vesnic, kterých je možná dokonce více než dřív. Ekonomické poměry byly stabilní, dálkové kontakty nastartovány. V tomto prostředí vznikají nová centrální místa, která jsou fenoménem pro toto období. Jedná se o typ lokality, kterou Caesar při svém galském tažení nazval *oppidum* -tj. opevněné místo -a přisuzoval mu jednoznačně centrální funkci v ohledu ekonomickém i politickém. Oppida navázala na hospodářskou a společenskou strukturu *emporií* a rozvíjela ji dále, především co se týče produkce mincí a organizace řemesel. Co je rozdílem oproti předcházejícímu období, že se velmi dbá na stavbu a podobu opevnění – oppida jsou obklopena masivními hradbami z kamene a ze dřeva, které se za dobu jejich existence několikrát přestavují. *Oppida* v Čechách (např. Stradonice, Závist) se zastavila na linii soutoku Vltavy s Beroučkou a do Polabí už nedosáhla, to je dále doménou neopevněných aglomerací – *emporií* (vznikajících zde také ve 2. století př. n. l.), ale na těchto aglomeracích bez opevnění zatím postrádáme doklady produkce mincí.

Jak byla organizovaná společnost v této době, je těžké zkoumat vzhledem k absenci pohřebišť, ale leccos se dá vytušit i z výzkumů sídlišť. Původní středolaténská elita (bojovníci a jejich ženy) se nově začíná specializovat na dálkové kontakty a obchod. Díky předcházejícím *expanzím* byla keltská Evropa dobře propojená a významné rodiny spolu udržují diplomatické styky, podporované nezřídka vzájemným obchodováním i sňatky. Svědčí o tom často přítomnost cizích mincí (např. z Francie – Galie nebo Rakouska apod.) na českých *oppidech*. Bohatí jedinci znovu potřebují veřejně prezentovat svoje postavení (podobně jako „knížata“) a opět nejlépe prostřednictvím hostin a slavností. Proto mají znova zájem o produkty středomořských (nebo římských provinciálních) dílen, zejména pokud souvisejí s konzumací vína. Oppidální šlechta je však už úplně jinak definovaná než původní "knížata". Vyrůstá plně z bojovníků střední doby laténské a nemá patrně už žádný rituální – náboženský rozměr. Nobilita, ačkoliv běžně nosí a pravděpodobně používá zbraně a nově také ostruhy, je v období mladého latěnu zejména také vrstvou obchodníků, která postupně u sebe

akumuluje většinu kapitálu. Zdá se, že těch opravdu výše společensky postavených, by právě díky rozdílné výši majetku mohlo být méně než dřív. Různé přístupy ke zdrojům a k atraktivním komoditám, jako bylo víno, zdůrazňují společenské rozdíly i mezi původně stejnorodou vrstvou bojovníků.

Od 2. století př. n. l. se pravidelně v keltském prostředí začínají pomalu objevovat Germáni a to jak na oppidech, tak na sídlištích; svědčí o tom jejich typické předměty. Společenské změny v těchto centrech přichází před polovinou 1. století př. n. l. (zhruba v 70. – 60. letech). Část příslušníků aristokracie pravděpodobně odchází do Galie a do středního Podunají, kde možná tušili možnou prosperitu v blízkosti hlavních evropských obchodních cest. V Podunají, v místech oppida v Bratislavě, zažívají krátkodobý rozmach, který je pravděpodobně spojený i s velkým bohatstvím. Přibližně za dvě generace, pravděpodobně mezi lety 44 – 41 př. n. l. podlehnou velké invazi kmene Dáků.

Mezitím hustota obyvatel na českých a moravských oppidech slábne, upadají dálkové kontakty i vztahy k okolí. Přesto jsou ještě archeologické doklady stavebních aktivit – zejména se představují a zpevňují opevnění, pravděpodobně jako reakce na obavy z událostí na západě (události směřující ke Galským válkám) nebo i lokální události, které jsou archeologicky nerozpoznatelné. I když dálkový obchod již váznul, ještě se na naše území dostávají římské (resp. římsko-provinciální) importy. Oppida jsou definitivně opouštěna někdy ve 40. - 30. letech 1. století př. n. l. opět za nejasných okolností: nevíme, jestli v podstatě v poklidu, nebo při vojenských událostech. Už o něco dříve by mělo začít řídnout i vesnické osídlení a země je postupně obsazovaná Germány, přicházejícími ze severního Německa, popř. z různých tažení neklidným prostorem střední Evropy. Poslední časová fáze na oppidech už je současná s (nepočtenými) nejstaršími germánskými osadami u nás. Nové germánské osídlení zpočátku nedosahuje rozlohy a hustoty předchozího laténského osídlení, rychle se ale etabluje a dosahuje rozsahu osídlení předchozího období.